

יחסים

צדקה וצדק חברתי דרכי נתינה

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית - אגף מורשת
תרבות יהודית ישראלית

2 יוס'ה - קמצן קדוש

לפני יותר מארבע מאות שנה חי בעיר קראקוב שבפולין יהודי אחד, יוס'ה שמו, שהיה עשיר מופלג וקמצן גדול. והיו אנשי הקהילה באים ונכנסים אצלו לבקש נדבה, וקיבלם יוס'ה בסבר פנים יפות. ולאחר שהאכילם והשקם, היה יוס'ה שואל בשלומם. והיו שופכים לפניו צרת נפשם ודלותם ומבקשים ממנו מעות להחיות נפשם ונפש ילדיהם. ומשמע יוס'ה בקשתם היה משליכם מביתו בשאט נפש. בעקבות זאת, היו כל אנשי העיירה מתרחקים ממנו ולא דברוהו מטוב ועד רע. וכשהיה יוצא יוס'ה השוק היו האנשים והנשים יועגים לו והילדים מיידים בו אבן. כשהגיעה שעתו ליפטר מן העולם, באו אצלו אנשי החברה קדישא ואמרו לו: "רבי יוס'ה, הלוא אינך לוקח את כספך לקבר. נתן לו דמי קבורה לצדקה, סך חמישים רובל ונקברך בקבר ישראל כדרך כל האדם". הזעיק פניו כנגדם יוס'ה והשיב: "כל ימי הייתי לעצמי, אף כעת אינני צריך לכם". ויצאו מעמו זעופים וכעוסים. למחר נפטר יוס'ה ונשארה גופתו מוטלת יום ויומיים ושלושה עד שריחם עליו מישהו, נטל גוייתו בלילה וקברו בשולי בית החיים. משהגיע יום השישי בא אצל הרב הצדיק, רבי קלמן, עני מעניי העיירה לבקש צרכי השבת. תמה עליו רבי קלמן: "והרי דר אתה בעיר מזה עשרים שנה ומעולם לא בקשת נדבה ומה יום מיומיים?" השיב אותו עני: בכל יום שישי הייתי מוצא דמי הוצאות שבת על מפתן ביתי ואתמול לא קיבלתי כלום". ואחריו הגיע עני אחד ואחריו עוד אחד ועוד אחד ובפיהם כדברים האלו. מיד נתכרמו פניו של רבי קלמן והחל בוכה וצועק: "יוס'ה, יוס'ה כיצד טעינו בך! סלה לנו שביישנוך. יוס'ה, יוס'ה קמצן קדוש!" ביום ראשון כינס רבי קלמן תענית ציבור. בשעת פתיחת הארון, קרא הרב קלמן בקול נשבר: "מחל לנו יוס'ה!" ובקוראו בקול גדול, נפל הרב אפיים ארצה. ויחשבו הכל כי השיב רבם את נשמתו לבוראו בעוון הקהל. ולא היא! שבשעה שנפתח הארון בא יוס'ה אצל רב קלמן בחלום. מייד בקש ממנו רבי קלמן מחילה בשם הקהל על שאפילו לא ליווהו בקבורתו. חייך יוס'ה והשיב: "לא, לא הייתי לבד, אתי הלך אברהם אבינו ויצחק ויעקב, יוסף הצדיק ואף דוד המלך הלך לפני והוא מנגן בנבל. וגם כעת אני יושב בגן העדן בין צדיקים וטהורים ולא חסר לי מאומה. אבל יודע אתה רבי קלמן! הייתי מוותר על כל תענוגי העולם הבא, אילו רק יכולתי פעם אחת, פעם אחת! לירד אל העולם הזה וליתן שוב צרכי שבת לעני. לימים ביקש רבי קלמן בצוואתו להיקבר בסמוך לקברו של יוס'ה ועל גבי מצבתו של יוס'ה נכתב: "פה נקבר יוס'ה - קמצן קדוש".

מעובד על פי סיפורי רבי שלמה קרליבך, יחד כולם קדושה - סיפורים, הוצאת קול מבשר, עמודים 9-16

? מדוע בחר יוס'ה בדרך זו?

3 ידיים קפוצות וידיים פתוחות

אמר רבי מאיר: כשאדם בא לעולם, ידיו הן קפוצות [סגורות] - כלומר כל העולם כלו שלי הוא, אני נוחלו [יורשו]! וכשהוא נפטר מן העולם ידיו הן פשוטות [פתוחות], כלומר לא נחלתי מן העולם הזה כלום.

מדרש קהלת רבה, פרשה ה, פסקה טו

1 מתן בסתר

למר עוקבא היה עני בשכונתו, והיה רגיל בכל יום לזרוק לו ארבעה זוזים בצינור הדלת. פעם אחת אמר [העני]: "אלך ואראה מי עושה עמי טובה זו?" אותו יום השתהה מר עוקבא בבית המדרש ובאה אשתו עמו [לחלק את הצדקה]. כיון שראה העני שהטו עצמם לדלת - יצא אחריהם. ברחו ונכנסו שניהם לתוך תנור גרוף. נכוו רגליו של מר עוקבא. אמרה לו אשתו: "תן רגליך על רגלי" [משום שהרגליה לא נכוו]. חלשה דעתו [נפלה עליו רוחו]. אמרה לו: "אני מצויה בתוך הבית והנאתי קרובה לעניים". ומפני מה התחבאו שניהם בתוך התנור? משום שאמרו: נוח לו לאדם שימסור עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים.

על פי תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף סז, עמוד ב

? מהי דרך הנתינה העדיפה יותר על פי הסיפור?

"מצליחנים תמיד מחפשים דרכים לעזור לאחרים. הלא מצליחים תמיד שואלים: 'מה יש בזה עבורי?'"

[ברין טרייס]

ציוצים

- א. צדק הוא דין, כשמוסיפים לו ה' נעשית צדקה - שהיא רחמים [רבי אורי מדובנינסקי].
- ב. כשנותנים צדקה צריך לשים ידו למטה עם הפרוטה בכפו, כדי שיקחנה העני ויראה כאילו העני נותן לו ולא יתבייש [רבי יודיה אבולעפיה].
- ג. אמר רבי אלעזר: גדול העושה צדקה יותר מכל הקרבנות [תלמוד בבלי, מסכת סוכה, דף מט, עמוד ב].
- ד. ר' ינאי ראה אדם אחד שנתן זוז לעני בפרהסיא. אמר: מוטב שלא נתת לו, מעכשו שנתת לו ובישתו. [על פי תלמוד בבלי, מסכת הגיגה, דף ה, עמוד ב].

5 בסבר פנים יפות

"והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות" (משנה, מסכת אבות, פרק א, משנה טו). כיצד? מלמד שאם נתן אדם לחברו כל מתנות טובות שבעולם ופניו כבושים [נפולים] בארץ [שנותן בחוסר רצון], מעלה עליו הכתוב כאלו לא נתן לו כלום. אבל המקבל את חברו בסבר פנים יפות, אפילו לא נתן לו כלום - מעלה עליו הכתוב כאלו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם.

אבות דרבי נתן, פרק יג

6 מי עושה טובה למי?

יותר ממה שבעל הבית עושה [טובה] עם העני, העני עושה עם בעל הבית. שכן אמרה רות לנעמי: "שם האיש אשר עשיתי עימו היום בעז". לא אמרה "אשר עשה עמי [חסד]", אלא "אשר עשיתי עמו [חסד]"... הרבה טובות עשיתי עמו בשביל שהאכילני פרוסה אחת!

מדרש רות רבה, פרשה ה, פסקה ט

"רבה צדקה וחסד ומצא חיים צדקה וקבוד" [משלי, פרק כא]

7 נתינה בדרך כבוד

"ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך לקצור ולקט קצירך לא תלקט" (ויקרא יט, ט). כוונת הפסוק שלא תכלה פאת השדה ותקח בידך הלקט לתתו בידך לעני, כי בכך הוא יתבייש. רק שתניח הפאה והלקט והם ילכו כלוקטים משלהם דרך כבוד... הזהר מלהראות כאילו אתה נותן לו, רק תניח הפאה ולקט ועוללות בשדה והם [העניים] ילכו אחר כך ולקטו בעצמם.

על פי פירוש רבי משה אלשיך, ויקרא יט, ט

4 הלא פרוס לרעב לחמך

...אופן נתינת מאכל לרעב; שלא תיתן לו פת שלימה, שכאשר יאכל ממנה יתבייש. אלא, מה שתתן לו, יהיה פרוס חתיכות-חתיכות, כי בזה לא יתבייש העני לאכול. וגם כשיראה [העני] שהביאו לפניו פרוסות, יאמר [יחשוב לעצמו] כי הם מה שנותרו לבעל הבית ממאכלו ולא חסר ממאכלו ומאכל בני ביתו כולם. כי כל זמן שיחשוב העני שהדבר שהביאו לפניו קל וקטון בעיני בעל הבית, תתמעט בושתו ויאכל בלא בושה.

על פי רבי רפאל בירדוגו, רב פנינים: דרשות לשבתות, למועדים ולפטירת החכמים, קובלנקה, תש"ל

? חשבו על דרכים נוספות שבהן ניתן "לפרוס" לעני.

"יוסי בן יוחנן איש ירושלים" אומר: "יהי ביתך פתוח לרוחה, ויהיו עניים בני ביתך..."

משנה, מסכת אבות, פרק א, משנה ה

6 נתינה בתבונה

אם אתה רק רוצה "להרגיש טוב" כי עזרת למישהו או לארגון כלשהו, תוכל "להרגיש טוב" גם אם תיתן שטר של דולר אחד או מטבע של שקל אחד לאנשים רבים ככל האפשר. אבל תורם נכון, הרוצה לסייע באמת, צריך לחוש מעורבות אישית ותחושת שותפות עם הארגון שהוא תורם לו או עם האנשים הנעזרים על ידיו... ככל שאדם מעורב יותר, כך גדלה יכולתו להבין נושאים שונים, ואת המצוקה הכרוכה בהם, בצורה מעמיקה יותר, ולסייע בתבונה. וככל שאדם נכון יותר באופן שבו הוא תורם, כך יקדים להפוך שותף לאלפי ישראלים המנסים ליצור חברה טובה יותר.

פגשתי הרבה יהודים - אמידים ולא כל כך אמידים - שביקרו בישראל ותרמו כאן, אבל רק קומץ מהם הבין לאשורה את אמנות הנתינה. לא היה לזה שום קשר לגודל התרומה שתרם: יכולתי להבחין מיד למי היה איכפת באמת ולמי לא; מי היה מעורב וביקש פרטים; מי נתן בגלל כבוד אישי ולא מתוך עניין. בסגנון הנתינה, אם כן, טמון ההבדל. רובנו למדנו את חשיבות הנתינה מהורינו. אבל כמה מאתנו באמת למדו כיצד לתת? כמה מאתנו התנסו באושר שבנתינה, ובקרבה החברתית המיוחדת עד מאוד שהיא מעניקה?

אליעזר דוד יפה, נתינה בתבונה: המדריך הישראלי לעמותות ולארגונים מתנדבים, ירושלים: הוצאת גפן, 2000

? השוו את עמדת פרופ' יפה לעמדות השונות המוצגות בגיליון לגבי דרכי הנתינה. לאיזו עמדה אחרת המוצגת עמדתו קרובה ביותר?

1 השקעה בטוחה

אמרו עליו על ר' טרפון שהיה עשיר גדול, ולא היה נותן מתנות לאביונים. פעם אחת מצאו עקיבא, אמר לו [ר' עקיבא]: "רבי רצונך שאקח [אקנה] לך עיר אחת או שתים?" אמר לו [ר' טרפון]: "הן". מיד עמד ר' טרפון ונתן לו ארבעת אלפים דינרי זהב, נטלן ר' עקיבא וחילקן לעניים. לימים מצאו ר' טרפון, אמר לו: "עקיבא, היכן העיירות שלקחת לי?", תפסו בידו והוליכו לבית המדרש, והביא ספר תהלים והניחו לפניו, והיו קורין והולכין עד שהגיעו לפסוק זה, "פָּאָר נָתַן לְאַבְיוֹנִים צְדָקָתוֹ עֲמֶדֶת לְעַד קָרְנוֹ תְרוּם בְּכָבוֹד" (תהלים קיב, ט). עמד ר' טרפון ונשקו על ראשו, אמר לו [ר' טרפון]: "רבי אלופי, רבי בחכמה, ואלופי בדרך ארץ".

רבי טרפון
מחכמי המשנה שפעל בסוף המאה הראשונה ותחילת המאה השנייה לספירה. מתלמידי רבן גמליאל הזקן ורבן יוחנן בן זכאי, וכן נמנה על תלמידי בית שמאי. רבי טרפון נחשב לאחד מחכמי יבנה (המרכז הרוחני בארץ ישראל לאחר חורבן הבית השני) המובהקים. עם תלמידיו נמנה גם רבי עקיבא, שנהנה ממעמד מיוחד כתלמיד וחסיד.

רבי עקיבא
תנא (מחכמי המשנה) שחי בסוף המאה הראשונה ובתחילת המאה השנייה לספירה. מגדולי חכמי ישראל בכל הדורות שהטביע את חותמו על הלכות ועל ערכים רבים במסורת היהודית. רבי עקיבא ראה בלימוד התורה כעיקר וכמרכז ביהדות. בין אמרותיו המפורסמות: "ואהבת לרעך כמוך - זה כלל [עיקר] גדול בתורה" (בראשית רבה, פרשה כ"ד) ו"חביב אדם שנברא בצלם [אלוהים]" (משנה, מסכת אבות, פרק ג, משנה יד).

מסכת כלה, פרק א, הלכה כא

? על פי סוף הסיפור, מדוע לדעתכם נמנע רבי טרפון לתת מתנות לאביונים?
? מה לימד אותו רבי עקיבא?

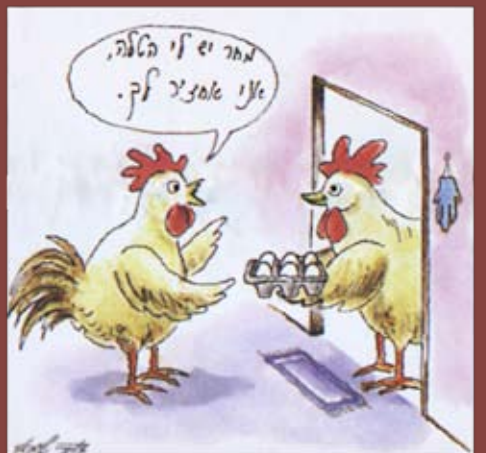

"הנותן צדקה זוכה רק בפעם שנותן כי מה שנתן כבר הלך לו. אבל המלווה, הקרן קיימת לו והצדקה שלו מחזיקה לעד."
[הרב שלמה אדהאן]

"עוצמת הנתינה גדולה מן הקבלה. מה שאנו מקבלים, עשוי להספיק. אולם מה שאנו נותנים, יוצר חיים."
[שי וייסברג]

3 אמר רבי אילעא: באושא [שם מקום] התקינו [החליטו], המבזבז [התורם כספו לצדקה] - אל יבזבז יותר מחומש [חמישית מכספו]... שמוא יצטרך לבריות.

תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף ג, עמוד א

2 "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך" (ויקרא כה, לה) אל תניחנו שירד [מנכסיו ויתמוטט לגמרי]. הא למה זה דומה? למשוי [למשא] על גבי החמור, [כל עוד] עודנו במקומו [והחמור רק מתחיל להתמוטט], [מספיק אדם] אחד תופש בו ומעמידו. [ואבל לאחר ש]נפל לארץ, [אפילו] חמשה [אנשים] אין מעמידים אותו. ומנין [שאף] אם החזקת [תמכת בו כלכלית] אפילו ארבעה וחמשה פעמים [ושום הוא החל להתמוטט], חזור והחזק [עליך לתמוך בו שוב]? תלמוד לומר: "והחזקת בו" [מלשון הציווי, בו אין שום הגבלה].

ספרא, פרשת בהר, פרשה ה

"אמר רבי אבא אמר רבי שמעון בן לקיש: גדול המלווה יותר מן העושה צדקה, ומטיל בכיס יותר מכולן."
[תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף סג, עמוד א]

8 ציוצים

- "מצווה להלוות עני בשעת דוחקו שנאמר (שמות כב, כד) 'אם כָּסֶף תִּלְוֶה אֶת עַמִּי אֶת הָעֶנִי עִמָּךְ... ואפשר לרמוז המצוה הזאת בפסוק 'ואהבת לרעך כמוך' (ויקרא יט, יח). כי 'ואהבת' ראשי תיבות ועני בשעת הדוחק אותו תלווה (על פי ר' ישראל אביחצירה [בבא סאלי], אהבת ישראל).
- "פוסל אני את יסוד הצדקה. אופייני הוא שבשום עם ולשון לא רבו כל כך מעשי צדקה ומספר פושטי יד כמו אצל היהודים. בולט הדבר שיש קשר בין שני החזיונות האלה. הצדקה מקלקלת את אופיו של העם" (בנימין זאב הרצל).
- החיים הם הלוואה שיום אחד נילאץ לחזוירה, בתוספת ריבית. והריבית היא לעשות את העולם מעט טוב יותר מן העולם שאלי נכנסנו (אליעזר דוד יפה).

4 שמונה מעלות הצדקה לרמב"ם

- שמונה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו, מעלה גדולה שאין למעלה ממנה, זה המחזיק ביד ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלוואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה, כדי לחזק את ידו, עד שלא יצטרך לבריות לשאול, ועל זה נאמר: והחזקת בו גר ותושב וחי עמך (ויקרא כב, לה) כלומר החזק בו עד שלא יפול ויצטרך.
- פחות מזה, הנותן צדקה לעניים ולא ידע למי נתן ולא ידע העני ממי לקח, שהרי זו מצוה לשמה, כגון לשכת חשאים שהיתה במקדש, שהיו הצדיקים נותנים בה בחשאי והעניים בני טובים מתפרנסין ממנה בחשאי; וקרום לזה, הנותן לתוך קופה של צדקה, ולא יתן אדם לתוך קופה של צדקה אלא אם כן יודע שהממונה נאמן וחכם ויודע להנהיג כשורה כר' חנניה בן תרדיון.
- פחות מזה, שידע הנותן למי יתן ולא ידע העני ממי לקח, כגון גדולי החכמים שהיו הולכין בסתר ומשליכין המעות בפתחי העניים, וכזה ראוי לעשות ומעלה טובה היא אם אין הממונין בצדקה נוהגין כשורה.
- פחות מזה, שידע העני ממי נטל ולא ידע הנותן, כגון גדולי החכמים שהיו צוררים המעות בסדיניהן ומפשילין לאחוריהן ובאין העניים ונוטלין כדי שלא יהיה להן בושה.
- פחות מזה, שיתן לו בידו קודם שישאל.
- פחות מזה, שיתן לו פחות מן הראוי בסבר פנים יפות.
- פחות מזה, שיתן לו בעצב.

רמב"ם, הלכות מתנות עניים, פרק י, הלכות ז-י

"אחד הפיצויים היפים ביותר של החיים, שאין אדם יכול ברצינות לעזור לאחר, בלי לעזור לעצמו."
[רלף וולדו אמרסון]

5 ארבע מדות (תכונות) בנותני צדקה

"האומר: 'איני מתפרנס משל אחרים'. שוקדין עליו [מתאמצים] ומפרנסין אותו ונותנין לו [כסף] לשום מלוה [כהלוואה], וחוזרין ונותנין לו [את כספי הלוואה] לשום מתנה - דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: נותנין לו לשום מתנה וחוזרין ונותנין לו לשום מלוה [אם לא רצה לקבל מתנה], רבי שמעון [אומר]: אומרין לו הבא משכון [כנגד הלוואה] כדי לגוס [לפייס] את דעתו [שייראה כהלוואה]".

(תוספתא, מסכת פאה, פרק ד, הלכה יב).

"אֲטוּמוֹת הֵן מֵאֵז לְקוֹל הָרֵעִב אֲזִי נְגִיד וְנָדִיב. אֶךְ לְמָה אֶבְיֹן לֹא רָאָה לֵב שֶׁל אֶבְיֹן אָחִיו!" (הלל)

"צדקה יש לתת בלב ולא ביד."
[הנרייטה סאלד]